

Hónapló

Dalos György

Moszkva – még egyszer

Moszkva–Berlin, 2019. december 15.

Nos hát, juszt is sikerült. Amikor tavasszal a berlini orosz konzulátus úgy adta meg a beutazási engedélyemet, hogy már meg se vehessem a repülőgépet a Memorial konferenciájára (ld. *Mozgó Világ*, 2019. május), némi szomorúsággal beletörődtem, hogy nem láthatom viszont ifjúságom színhelyét. Most azonban a moszkvai közgazdasági egyetem *Emlékezetkultúra Európában és Oroszországban* című szimpóziumára egy berlini vízumügynökség jóvoltából két hét alatt megkaptam a szükséges pecsétet, s mint valami álomban, az Aeroflot szárnyain lebbentem Seremetyevo felé. Még kellemesebb meglepetésemre, az utastér bejáratánál ingyen válogathattam orosz újságok között – régebbi ízlésből kifolyólag a *Nyevaviszimaja Gazetát* részesítettem előnyben.

Ebből menet közben egyebek közt megtudtam, hogy súlyos konfliktusok dúlnak az egykori Burját-Mongol Autonóm Szocialista Szovjetköztársaság, ma szimplán Burját Köztársaság közéletében. Arkagyij Csojdonov lámának, Burjátia egyházi vezetőjének 2018 végén a Kreml 30 millió rubel segélyt ígért a juhtenyésztés előmozdítására és ezzel a falvak elnéptelenedésének megállítására. Az összeg sajnálatos módon mindmáig nem jutott el a helyszínre. Jóllehet a mintegy 900 ezer lakosú népesség 30 százalékát kitevő burjátoknak nem ez az egyetlen panaszuk. Csojdonov nyílt levélben rója fel Alekszej Cidenov köztársasági elnöknek, hogy a köztársaságban már alig beszélnek a burját-mongol nyelvet. Damba Akusejev kolostorfőnök is az elnököt hibáztatja Facebook-oldalán a lámaizmus hanyatlásáért. Cidenov félorosz, félburját, s ellenfelei szerint kizárólag oroszul szólal meg. Pártja, a putyini Egységes Oroszország a Népi Hurál legtöbb mandátumának birtokosa – gyakorlatilag leválthatatlan. Raadásul az egyház maga is megosztott. Moszkva egyesíteni szeretné saját égisze alatt az ország valamennyi – burját, kalmük és tuvai – buddhistáját, ugyanakkor számos hívő és láma inkább Mongóliához vagy Tibethez húz. Egyfelől érteni vélem a helyzetet, másfelől egy kukkot sem értek belőle. El is szundítottam a repülőgépen, s mire földet értünk, Moszkvában már este volt.

Tizenhárom éve nem jártam erre. Akkor tikkasztó nyár volt, most zimankós tél. Ennek megfelelően a szálloda és környéke kivilágítással fogadott. Pontatlan a kifejezés: a városközpont fényárban úszott. Életemben nem láttam ekkora elektromos ragyogást, szláv országban ennyi latin betűt – mintha a világ valamennyi nagy cége itt adott volna egymásnak találkozt. Amerre jártam – a Belorusz pályaudvartól a Mjasznyickájáig – szinte áttekinthetetlen árubőségbe és választékba ütköztem, persze hor-

ribilis árákon. Tisztában voltam azzal, hogy a centrumon túl messze nincs ez a felhajtás, és második szabad estémen, egy barátom fiát meglátogattva, valóban leromlott egykori szovjet városnegyedben találtam magam. A helyszín valaha ötszobás privilegizált értelmiségi szövetkezeti lakás volt. Közben a szülők meghaltak, és egyedül élő fiuk eladta a szomorúan fölöslegessé vált négyzetmétereket, hogy azzal is bővítse szerény műfordítói bevételeit. A leválasztott maradványban csak a konyhára ismertem rá, ahol a hetvenes évek végén a házigazda ömlesztett grúz teával kínált – ma is kapható a Gorkij utcán, pardon, a Tverszkaján, a Gasztronom Nr. 1.-ban „Az a bizonyos” áru megnevezés alatt. A kopott lépcsőház és a lift is a Brezsnyev-érához tartozott, nem úgy a háztömb és a ház csakis elektronikus kóddal nyitható bejárata. Belül kerülve viszont meglepetéssel tapasztaltam, hogy a portásfülkéből jövetelem célja felől érdeklődik a kortalan „gyevuska”, talán ugyanaz, mint a peresztrojka előtt húsz évvel. Hanem, ami az első este lenyűgözött és kissé meg is riasztott, erősebb alapézés volt, mint amit a külvárosi metróállomás körüli leromlott állagú házakkal szereztem.

110

Meg kell jegyezmem, hogy időm igencsak szűkre volt szabva. Csütörtök este érkeztem, a szimpózium másnap este hatig tartott, szombat délelőtt indult vissza a gépem Berlinbe, s így szabad sétálgatásra vajmi kevés időm maradt. Pénteken meghallgattam a tanárok és a diákok beszámolóit a személyes és nyilvános, politikailag befolyásolt emlékezetéről, komputerről kivetített illusztrációkkal – mintha egy nyugati campusban ültem volna. Magam is tartottam komoly lámpalázban egy húszperces orosz nyelvű szóbeli referátumot. Aznap este felfedezőútra indultam az orosz belvárosban. Felületes benyomásaim támadtak. Hogy két példát említsek: a Mjasznyickáján (az én időmben Kirov utcán) egy könyvesboltban négyféle Sztálin-falinaptárt lehetett venni, hűtőszekrényhez pedig mágneses kisportrét a Népek Atyjáról, de Putyinról is. Mi következik ebből? Megbolondultak volna a gyártó cégek vezetői, vagy helyesen mérték fel a keresletet? Másnap a Lubjanka (1991-ig Dzszerzsinszkij) téri metróállomáson elektronikus átbocsátó jegyért sorban állva az alábbi felirat lepett meg: „A pénztárossal folytatott beszélgetését felvesszük. Konfliktushelyzetben, kérjük, nyomja meg a pulton látható piros gombot.” És kamerák, amerre a szem ellát, kamerák. Ennyire tartanak a terrortól, vagy ennyire mindent akarnak látni? Járom ezeket a proszpekteket, ulicákat és pereulokokat, megannyi diákkori aha-élménnyel szembesülve. Nem kis lelki-furdalással idézem fel ellenérzéseimet, amelyeket anno 1962 a jobbára 18–19. századbéli Moszkva keltett bennem – tizenkilenc évesen nem találtam elég modernnek. Most, hogy a kíméletlen fénykévek ezekre a gyönyörű villákra is rávetődnek, magamat találok hirtelen premodernnek, özönvíz előttinek, s visszavágódásomat már-már versbe kívánkozónak. A sötét metropolisz, amelyet nem szerettem, mivé lett, hova tűnt el, s ki jár most ott helyettem?

*

Rémálmom volt. Új könyvem jelent meg Magyarországon, és nagy közönség előtt tartották a bemutatót. Odaérkezve zavartan vettem észre, hogy ott-

hon felejtettem a példányomat. Semmi baj, nyugtatott meg a két barátságos szerkesztő, hoztunk egyet – és máris átnyújtották a példányt. Belelapoztam, és mindjárt a fedőlap között két lektori jelentésre bukantam, amelyben a barátságos szerkesztők azt bizonygatták, hogy művem kézírata színvonalon aluli, és óva intették a kiadót a könyv megjelentetésétől. Egyfelől azon döbbsentem meg, hogy véleményük dacára a könyvet mégis kiadták, mi több, ők maguk kísérték el a premierre. Másfelől az az érzésem támadt, hogy kíméletlen bírálatukban lehet valami, és most kárörvendően fogják végignézni, hogy szégyenszemre ebből a förmedvényből leszek kénytelen felolvasni. Lázasan kerestem néhány sikerültebb passzust, de mielőtt megtaláltam volna, felébredtem.

Könyörgöm, ne várják tőlem, hogy megfejtssem ezt az álmod. Írtam magyarul vagy németül harminc-harmincöt könyvet, akad közöttük egymáshoz viszonyítva jobb és rosszabb, kritikailag és eladott példányra nézve sikereesebb és sikertelenebb, de egyre gyakrabban teszem fel magamnak a kérdést, hogy a nyüzsgésnek, amelyet megjelenésük körül csaptam, volt-e, van-e értelme. Nem kultúrpeszsimista szenvedésként, hanem keserves tényként regisztrálom, hogy a könyv mint tárgy lassan kiszorul a mindennapi használatból, s még kevésbé befolyásol korhangulatot vagy korszellemet. Vegyük észre, úgy is, mint közvetlen érdekeltek, hogy az egy főre jutó kíváncsiság rohamosan apad, író és olvasó ugyanaz köti össze, ami elválasztja: nem ér rá, és más, például anyagi gondjai vannak. No és persze itt az internet. Minek lapozgatni, ha klikkelni is lehet. Ha mondjuk Johannes Gutenberg, a könyvnyomtatás feltalálója belenézne egy túlvilági Google-ba, minden bizonnyal hízelnének érezné a hárommillió-kilencszázezer előfordulást. Relatív siker. Orbán Viktort négy- és ötmillió-kilencszázezer ízben említik a világhálón.

*

Budapesten decemberben négy színházi produkciót láttam A.-val. Volt közöttük hagyományos, avantgárd, nagyszínpadi és stúdió-előadás, kiváló és közepes, ám valamennyi telt házas. Közülük kettő azzal tűnt ki, hogy a zárótaps végén egy színész felolvasta a parlamenti többség által időközben meg is szavazott kulturális törvény elleni petíciót, amely az állami fenntartású színházaknál kormányzati beleszólást enged a társulatvezetők kinevezésébe, illetőleg a színházakkal szembeni kormányigények visszautasítását az állami támogatás megvonásával szankcionálja. E hajmeresztő jogszabálynak egyik abszurd vonása, hogy születésében, ha nem is okként, de mindenesetre ürügyként, „szerepet játszott” a #metoo kampány. Legalábbis a jobboldali sajtó a Katona József Színház által kiadott közleményre hivatkozik, amely egy ott elkövetett és beismert szexuális zaklatást és a vétkesnek a színházból való eltávolítását adta hírül. Íme, mondják az erkölc kormánypárti őrei, ide vezet a féktelen baloldali liberalizmus, legfőbb ideje, hogy állami ellenőrzés alá vonjuk őket. Valójában a törvény évek óta érlelődött a „kulturharc” mesterséges mámorában és Orbán Viktor sértődött fenyegetésében, amely szerint „elégített” fog venni akkor még el sem szenvedett kudarcaiért.

De nem erről akarok beszélni, hanem a különös pillanatról, amikor a két társulat megkérte a közönséget, hogy amennyiben egyetért ezzel, támogatása jeléül álljon fel, és vele együtt kézmozdulattal jelezze a törvénytervezet elleni tiltakozását. Az egyik helyszínen maga a színpad telt meg nézőkkel, a másikon a színészek a nézőtérnek hátat fordítva, mögöttük a publikummal fejezték ki összetartozásukat. A helyzet teátrális volt a szó legnemesebb értelmében, a nagyrődemű és a társulat közös nyílt színi fellépését láthattuk. Azt üzenté, hogy minden néző potenciális szereplő, és hogy a színházat lehet kegyelni vagy nem kegyelni, de nem lehet lejátszani, a *Tartuffe*-öt be lehet tiltani, vagy lehet engedélyezni. Nem is szólva arról, hogy mégsem Tartuffe írta meg Molière-t, hanem fordítva.

Hargitai Miklós

Szabadság ajándékba

Ülök a számítógép előtt, kezem az egéren – utalást küldök éppen, olyan kollégáknak, akik az olvasókon kívül senkitől nem várhatják a munkájuk megfizetését. A sajtó legközszolgálatibb szegmenséről, a szabad nyilvánosság végvárairól van szó: idén velük karácsonyozom.

112

Az elmúlt hetekben-hónapokban többször előfordult, hogy – egyetemen, a Goethe Intézetben, a MÚOSZ-ban, EP-képviselők vagy épp a 7-es cikkely szerinti eljárás miatt Magyarországra látogató nemzetközi sajtószervezetek küldöttei előtt – a vidéki magyar média helyzetéről kellett beszélnem. Ez is olyasmi, amit korábban nem gondoltam volna: azt sem, hogy a helyi sajtó valaha országot-világot érdeklő téma lesz, meg azt sem, hogy mi tudjuk megmutatni a világnak, mennyire alapvető infrastrukturális eleme a demokráciának a lokális nyilvánosság. Bár 1994 óta országos napilapnál dolgozom, a helyi sajtó működésébe is sikerült beelátnom. Évekig szerkesztettem egy kollégával együtt egy vidéki kisváros havilapját. Sajátos felállás volt: fideszes polgármester, fideszes többség az önkormányzatban, mégis két népszabadságos tollforgató felelt az újságért. Nem önkormányzati lapot készítettünk: a település vezetése a városi hirdetések és egy polgármesteri (hír)levél felületét vásárolta meg, ugyanolyan feltételekkel, ahogyan a vasbolt vagy a benzinkút is hirdethetett – a szerkesztőségi tartalmakba nem volt beleszólása. A NER első éveiben jártunk, épp csak formálódott még a Fidesz médiapolitikája, akkoriban még elviselt a rezsim ennyi szabadságot. Nagyjából mindenki a hirdetőnk volt, aki részt vett a helyi gazdaság működtetésében (a kormánypárt ottani, főként mezőgazdaságban és turizmusban utazó helytartója is), a nagypolitika pedig csak annyiban szűrődött be az életünkbe, hogy időnként – eleinte ritkán, majd egyre gyakrabban – visszahallottuk a polgármester fülébe duruzsolt kérdést: „Miért ezek a pesti liberálisok csinálják az újságot?”

A település aranykorát élte: jöttek az uniós pályázatok, elkezdtek áramlani a fejlesztési pénzek, de még nem épült ki az a ma már országszerte általánosnak mondható szisztéma, amely Simonka György pere és a 90 százalékos visszaosztás vádja miatt vált ismertté. Ha valami mégis rosszul (azaz a közérdeket sértve) működött, azt megírtuk, és némi edénycsörömpölés után általában megtörtént a korrekció: tette a dolgát a sajtó is, meg a politika is.

2012 végéig tartott a békés egymás mellett élés – akkorra győzött az a logika, hogy lehetőség szerint minden forintnak fideszes zsebbe kell gurulnia, és úgy helyes, ha a helyi ügyekről olyan ember tudósít, akit az fizet, aki a nótát rendeli. Azért nem írom le a város nevét, mert fölösleges kipellengérezni: a legtöbb településen 2010-ben (vagy még sokkal korábban) anektálta a nyilvánosságot az aktuális hatalom, nálunk viszont még maradt két-három jó éve a szabad köztájékoztatásnak az elsötétítés előtt. A mi levonulásunk után viszont – bár nyilván nem csak az újságírásnak nevezhető újságírás főszerkesztés okozta – a döntéshozatal minősége és a döntések tartalma is megváltozott, sokkal több teret engedve a magánérdeknek. Bizonyos szempontból mégis megkönnyebbülés volt befejezni azt a munkát – a *Népszabadság* legkeményebb időszaka, a túlélésért folytatott harc következett akkoriban –, bár inkább csak visszanezve vált nyilvánvalóvá, hogy a budapesti Bécsi úton (majd később a Corvin negyedben) ugyanaz zajlott nagyban, ami miatt nekünk azt a kis csatát szükségszerűen el kellett veszítenünk. A fideszes hatalomgyakorlás, amelynek két legfontosabb vonulata a közjavak magánvagyonná alakítása és a közönség figyelmének elterelése, egyszerűen nem működik ott, ahol a sajtó kontrollszerepe érvényesül. Tényleg nem működik, és ez most vált számomra nyilvánvalóvá, amikor a fent említett beszédekre készülve összevettem az önkormányzati választás eredményeit a kormányfüggetlen helyi média lefedettségével. Az talán nem szorul hosszas bizonygatásra, hogy az országon belül Budapesten van a legjobb helyzetben a köztájékoztatás, és a budapestiek jutnak hozzá a legkönnyebben, a legtöbb forrásból az információkhoz. A *Népszava*, az *Index*, a *24.hu*, az *RTL Klub*, a *Klubrádió* hírei elsősorban Budapestről, a budapestieknek szólnak – Érden egy 65 ezres város néhány kilométerre a fővárostól, de mégis hónapok telnek el, mire egy-egy érdeni téma bekerül a fősodratú médiába (képzeld el, mennyit láthatnak viszont a saját életükről az elsődleges hírforrásokból a kazincbarcikaiak vagy az őrszentpéteriek). Érden amúgy az ellenzék nyert, ugyanúgy, ahogy a fővárosi agglomeráció nagyobb településeinek többségében, aligha függetlenül a földrajzi értelemben és a témaválasztást tekintve is középre húzó országos sajtó kisugárzó hatásától. Ugyanakkor az egy Érden kívül az októbertől – a Fideszhez képest – ellenzéki vezetésű megyei jogú városok mindegyikében, azaz Egerben, Hódmezővásárhelyen, Miskolcon, Pécsen, Salgótarjánban, Szegeden, Szombathelyen és Tatabányán is létezik olyan (nyomtatott vagy online) helyi közéleti sajtóorgánium, amelyet nem a Lendvai utcában vagy Rogán Antal minisztériumában szerkesztenek. Szabályt erősítő kivételnek tűnik Debrecen, ahol elsőprő győzelmet aratott a Fidesz, pedig a hajdú-bihari megyeszékhelynek – a *Debreciner* című újságnak köszönhetően – 2019 június óta szintén van helyi online fóruma. Ám a

portál fizetős, szemben például a pécsi *Szabad Péccsel* vagy a szombathelyi *Nyugat.hu*-val, így a közéleti hírei csak viszonylag szűk körben terjednek, és ezen az sem változtat, hogy a Facebookon már 11 ezren követik őket. A helyi sajtó legfontosabb funkciói közül némelyiket – a helyi közvélemény „megképzését”, a közügyek széles körű megvitatását, a helyi közösség és a közösségi normarendszer kialakítását meg a közös normák számonkérését – a fizetőfal nagy valószínűséggel megakadályozza. (Az ellenpélda a legutóbbi naplóbejegyzésben már fölemlített Balatonszemes, ahol a helyi lakosság és a nyaralótulajdonosok szinte teljes köre által figyelt Facebook-csoport töltötte be a lokális média szerepét, földindulásszerű politikai változásokat előidézte.)

Nem gondolom, hogy a helyi sajtónak a kormány(párt) megbuktatása, illetve az ellenzék hatalomra juttatása lenne a feladata. Egy ideális világban mindegy, hogy ki a település polgármestere, és milyen összetételű a képviselő-testület, mert rendben mennek a dolgok (engem sem zavart, hogy a kisvárosban, ahol néhány éven át a történések krónikása voltam, fideszesek az előljárók, amíg a közérdek fontosabb volt számukra, mint a saját zsebük). De még ebben a mi kevésbé ideális valóságunkban is, a polgárokat nem abban kell segíteni, hogy könnyebben le tudják váltani a helyi hatalmat, hanem abban, hogy az összes releváns információ birtokában tudjanak dönteni – nem csak arról, hogy a Lidlbe vagy az Aldiba érdemes-e menni gyorsfagyasztott rántott sajtért, hanem arról is, hogy kire bízzák a kasszakulcsot. És ha sokkal több pénzt tudnék a demokrácia életben tartására költeni, a nagy részét akkor is a független helyi média támogatására fordítanám, mert ott hasznosul a legjobban. Pécssett a közelmúltban anyagi okok miatt rövid időre felfüggesztette a hírszolgáltatást a *Szabad Pécs*, és kis híja volt, hogy be nem zárt. A vészjelzés hatására azonban közadakozásból gyorsan összegyűlt annyi pénz, amennyiből a következő évnek neki lehet vágni. Egy nagyjából 40 milliárdos költségvetésű városról beszélünk, ahol a fideszes városvezetés néhány év alatt közel 23 milliárd forintos hiányt hozott össze. Azzal nyilván minden értelmes magyar ember tisztában van, hogy ekkora deficithez nem elég szimplán bénázni a polgármesteri székben; nagyon vastagon fogó ceruzák és teherbíró talicskák is kellene hozzá. Azt is tudjuk, hogy zavar-talanul folytatódott volna a szaturnália (mindannyiunk kárára), ha nincs a *Szabad Pécs*, ha nem tárja föl részletesen a város zavaros közpénzügyeit, és ha nem jutnak el a valódi pécsi hírek, a mindössze kétszemélyes (!) stábbal dolgozó ingyenes hírportál révén – részben az országos sajtó közvetítésével – a teljes pécsi választóközönséghez.

Messze vagyunk már 2012-től, sokkal szorosabban zár a politika marka. A *Szabad Pécs*ben nem hirdet szinte egyetlen helybeli vállalkozás sem, hiába számít messze a legolvasottabb pécsi hírforrásnak. Ez ma a magyar média: nincs piac, nem érvényesek a kereslet-kínálat szabályai. A legsiker-telenebbre is hullik a pénzeső, ha kiszolgálja a kormányoldalt, és a legsike-resebb is éhen halhat, ha ragaszkodik a függetlenséghez. Holott – gyakorlati példák is bizonyítják immár – a demokrácia, vagyis az informált választás lehetősége azokon múlik, akik nem a hatalmat, hanem a közönséget szol-

gálják. A kormánynál senki sem tudja ezt pontosabban: elképesztő energiákat mozgósítottak Orbánék annak az amerikai programnak a megfűrására, amely pályázati alapon a vidéki sajtót finanszírozta volna.

A tét nehezen lehetne nagyobb: az, hogy mi lesz az országgal, jórészt a helyi médiában fog eldőlni. Tudom, hogy mire a *Mozgó Világ* megjelenik, már túl leszünk az ünnepeken, de amit javasolni fogok, ahhoz sosincs késő. Akinek nincs ajándékötlete (tetszőleges alkalomra), az nézzen utána, hogy ott, ahol él, van-e helyi nyilvánosság, és ha van, akkor vásárolja, fizessen elő rá, ha pedig ingyenes, akkor, mivelhogy a hírszolgáltatás sosincs ingyen, támogassa információval, önkéntes munkával vagy pénzzel: ajándékozzon szabadságot.

Parászka Boróka

Szilánkos 89

A nemzetállam legnagyobb kihívása megúszni a nemzeti ünnepeket. Ennél nagyobb kihívás csak a szembenézés a kérdéssel: mi a nemzeti ünnep? Az előttünk álló és a mögöttünk lévő években is jó néhány kerek évforduló volt és van. Ezeket valahogy mind-mind megúszta a hatalom, Romániában mindenképp. A romániai magyar közösség szintűgy. És – nézzünk a mélyére a dolgoknak: leszámítva a „biztonságos”, magyarországi emlékműállítási dühöket, a múzeumi szintre emelt, ipari méretű hamisítás-gyárakat: Magyarország is. Az első világháború kapcsán is, és egyelőre a Trianon-centenárium kapcsán is elbeszéltek egymás mellett a hivatalosságok, mindenki a maga közönségének, a maga közönségét kiszolgálva elmondta a magáét, anélkül, hogy vállalta volna a párbeszédet vagy a konfliktus kockázatát. Nem mintha kívánatos volna a konfliktus. Egyáltalán nem az, viszont tökéletesen beleillene a saját érdekeit és csak a saját érdekeit szem előtt tartó nacionalista, nemzetállami retorikába. Ha ezek a nemzetállami rendszerek valóban komolyan vennék magukat, belemennének a vitákba. De nem mennek bele. Lavíroznak, kijátszanak, úgy tesznek, mintha.

Vagy ez a nemzetállami retorika nem hiteles, és ezeknek az államoknak eszük ágában sincs a „nemzeti érdekvédelem”, vagy hiteles, de tisztázatlan, mi a nemzeti érdek, mi a nemzeti tartalom, és ezért tanácstalanok, passzívak. A harmadik – és a legvalószínűbb – forgatókönyv, hogy mindaz, amit „nemzeti érdekként”, „szimbólumként”, „identitásként” definiálnak, szorgosan legyártanak a propagandagyárakban, villámgyorsan hiteltelenedik, szétporlik. Lehetetlen ezeknek az állagmegőrzése, a fenntartása. Úgy működik ez, akár a gőzmozdony: ameddig lapátolják bele a szenet, addig pöfög, szikrázik, döcög előre, amint csökken az üzemanyag, lelassul a gép. Nincs tárolható, újratermelhető energia.

Az 1989-es harmincéves évfordulóra a látszat kedvéért itt is, ott is, Romániában és Magyarországon is megemlékeztek. A romániai forradalom „lélektanilag” volt fontos Magyarország számára, ez az állítás jelent meg több magyarországi publicisztikában, elemzésben. Talán ez az oka a párhuzamos, ám egymásra nem reflektáló megemlékezéseknek. Biztosan nagy hatással volt a romániai forradalom a Magyarországon élőkre, de a magyar rendszerváltás már jóval az 1989-es romániai események előtt megkezdődött. Ha volt hatása, akkor tágabb értelemben, nem feltétlenül a rendszerváltásra volt, hanem a rendszerről, a diktatúráról, a politikai ellenállásról való elképzelésekre. (Mindenképpen jó háttérrel adott Antall József számonkérő-hárító kijelentésének: „tetszettek volna forradalmat csinálni”).

A romániai forradalom bizonyos értelemben Magyarországról indult – s így mindenképp indokolt volt ez a kettős, román–magyar megemlékezés. Bár ezt, a romániai forradalom magyarországi háttérét a harmincéves megemlékezésen különös módon azért senki nem mondta ki egyértelműen. Sem a román, sem a magyar megemlékezők.

Tőkés László meghatározó szerepét a legvadabb román nacionalisták sem vitatják el. Az ő fellépése indította el a forradalmat, mondják, majd gyorsan hozzáteszik: mert ügynök volt. Hogy kinek az ügynöke, és milyen ügyet szolgált, nem feszegetik, de ilyen típusú kifejtésekre a hasonló összeesküvés-elméletek esetében nincs is szükség. A magyarok emlékeit pedig elnyomja, elhomályosítja a jelen. Ma már Tőkés Lászlót mindenki a rendszerváltás utáni szerepe szerint ítéli meg. Vannak, akik elutasítják – a jelenlegi magyar kormány kritikussai –, mások minden körülmötte azóta kialakult vitás helyzet, botrány ellenére feltétel nélkül tisztelik. Azt azonban, hogy mi vezetett a temesvári, Tőkés László melletti szolidaritási akciókhoz, hogy hogyan alakult ki a kis, református hívekből toborzott élőlánc városi, románokat és magyarokat, hívőket és nem hívőket is megmozgató tüntetéssé, majd országos lázadássá – azt ma már senki sem látja át igazán.

Az 1989-es romániai forradalom 1987-ben Brassóban, a traktorgyári tiltakozásnál és 1988-ban Budapesten, az „Erdély-tüntetésen” kezdődött. Ez volt az a két esemény, amely egyrészt az ország, másrészt a külföld számára is bizonyította: van ellenállás a rendszeren belül, napról napra nő a társadalmi feszültség, ez a feszültség csatornázható, irányítható. A brassói traktorgyári tiltakozásról aligha tud a magyar sajtófogyasztó, mert gyatrán szivárogtak a hírek, és annak jelentőségét, hogy milyen, ha lázad a román ipar – a Ceaușescu-rezsim stratégiai gazdasági ágazata, fenntartója – a romániai társadalmat kívülről szemlélő nem is nagyon érti. Maguk a romániaiak sem értik, a mai napig nem sikerült például helyre tenni, mi volt a jelentősége a kilencvenes évek „bányászjárásainak”, azoknak a támadásoknak, amelyet a munkájukat, egzisztenciájukat féltő Zsil völgyi bányászok intéztek a román törvényhozás, a főváros és a fővárosi elit ellen. A mai napig csak mint „szekus diverzió” jelennek meg ezek a konfliktusok, holott – túl a belügy nyilvánvaló manipulációján – tényleg a valódi osztályharc szemlélői, átélői lehettek a romániaiak.

Az „Erdély-tüntetés” értelmezése ennél már könnyebb, hiszen Budapesten zajlott, a romániai falurombolás ellen vonultak fel a magyarországiak. A rendkívüli léptékű tüntetést (százezer főről beszéltek a korabeli szemtanúk) a magyar belügy félrenézéssel, passzivitással támogatta. Ennek a demonstrációnak köszönhetően került a romániai falurombolás a nemzetközi sajtó látószögébe, ezután kezdték meg szervezni a Tőkés Lászlóval Temesváron rögzített interjút. Ezt a beszélgetést adták végül le Magyarországon a *Panoráma* című műsorban. Az eredeti tervek szerint az interjút külföldön sugározták volna, Kanadában, hiszen kanadai újságírók utaztak el Tőkés Lászlóhoz, mára azonban mindenki csak „Chrudinák-beszélgetésként” emlékszik a felvételre. A Tőkés-interjú lejátszására 1989 júliusában került sor, egy évvel az 1988-as Erdély-tüntetés és egy hónappal Nagy Imre újratemetése után.

A romániai és magyarországi rendszerváltás kiemelt eseményei tehát nagyon is összefonódtak, rezonáltak egymásra. Ha úgy tetszik, a bukaresti rendszerváltás tényleg a Hősök terén kezdődött. A „falurombolás” egyébként, ami a felháborodást kiváltotta, nem történt meg. Ha volt is rá valóban politikai akarát, nem volt hozzá kellő eszköz, infrastruktúra, és túlságosan erőtlen volt már a Ceaușescu-rezsim ahhoz, hogy végrehajtsa. Ma már nehéz megítélni, hogy mi volt a tényleges jelentősége ennek az urbanizációs tervnek. Budapesten olyanok vonultak fel a csak tervekben is halványan létező romániai falurombolás ellen, akiknek kevés fogalmuk volt arról, milyen falvak vannak veszélyben. És igaz, hogy Tőkés László a falurombolást róttá fel a külföldre juttatott felvételeken, hogy ezek miatt a nyilatkozatok miatt került a securitate szorításába. De a Tőkés László mögött felsorakozó temesvári tömeget már a rendszerrel szembeni lázadás vitte az utcára, ezért fordultak szembe a tankokkal, a sortűzzel. Mi volt a valódi szerepe ennek a hívószónak, a falurombolásnak? Hogyan vált témává, jelképpé, üggyé? Miért ez a történet kapott a legnagyobb visszhangot a korabeli nemzetközi sajtóban? Valójában kik szervezték a Tőkés-interjúkat? Hogyan jutottak át a felvételek a szigorúan őrzött határon? Miért a magyar televízió külpolitikai adása, a sajtós szerepet beöltő *Panoráma* játszotta le ezeket – ha az eredeti tervek szerint a kanadai újságírók a kanadai média számára szánták? Mit tudott minderről a román társadalom? És mire emlékszik mindebből a kortanú?

Kevésre.

A romániai forradalom harmincéves évfordulóján Temesváron nagyszabású megemlékezéseket tartottak. Megjelent a magyar miniszterelnök, Orbán Viktor és a román államfő, Klaus Iohannis is. Nem találkoztak egymással. Orbán Viktor mindenről beszélt – a török hódoltságtól az 1956-os forradalomig –, csak a falurombolásról, az Erdély-tüntetésről, a magyar média szerepéről nem. Klaus Iohannis látványosan került a magyar miniszterelnököt, noha az utóbbi – Brüsszel-ellenes – szövetséget, román–magyar együttműködést sürgetett. Románia nem fog Magyarországgal együttműködni, pláne Brüsszellel és az Európai Unióval szemben nem – aki ilyesmit javasol, annak fogalma sincs róla, hogy miről szóltak az utóbbi hónapok romániai

választásai, kormányváltásai. Az együttműködéshez kellene némi alap: el kellene mondani, fel kellene vállalni olyan történelmi szimbiózisokat, mint amilyen az 1988-as, 1989-es együttműködés volt. Ehhez azonban a korabeli titkosszolgálatok működését kellene tisztába tenni, a korabeli, két országban, Romániában és Magyarországon dolgozó ügynökök, diplomaták szerepét kellene egyértelművé tenni. És ez a fajta múlttisztázás idegen mindkét országtól. Magyarországon, mondhatni, kormányprogram az ügynökmúlt elfedése, fel nem dolgozása, és az a történelemhamisítás is. Romániában stratégiai kérdés a történelemhamisítás és az, hogy mennyire marad az állambiztonság „fedésben”.

Itt állunk tehát az 1989-es forradalom harmincadik évfordulóján: javában zajlik a fel nem dolgozás, a be nem vallás, az átírás. Erre vállalkoznak a hivatalos megemlékezések, a tétova beszédek. Színes kivetítők árnyékában, jól berendezett óriásszínpadokon, emléklapokat, kitüntetések oszttva. Megemlékeztünk is, meg nem is. Beszéltünk róla, meg nem is. Mindezt úgy, hogy mégiscsak 1989 a politikai-történelmi origó, az újkori időszámítás kezdete, ehhez képest határozzuk meg a rendszert, amelyben élünk. Egy történelmi fikcióhoz, egy kilúgozott szimbólumhoz kötünk mindent. Nem az előző nemzedék ismereteiből vesznek át, nem azokat írják át a hivatalos megemlékezők. Hanem mindazt, amit átéltünk, a közös emlékezetet, az alig múltat. Azt, ami a szemünk előtt, velünk, általunk, a részvételünkkel zajlott.

Miért? Mert ez az, ami politikailag hasznosítható. És mert ilyen a társadalmi emlékezet, a manipulálhatóság. 1988-ban, 1989-ben azok sem értették, mi zajlik, akik maguk alakították az eseményeket, akik utcára mentek, kockáztattak. Hogy értenék ma, saját emlékeiket felidézve? Illúziók, félelmek, szorongások hálójában élünk, élünk. Ebből a helyzetből számonkérni, tisztázni nagyon nehéz.

1914, 1918, 1920, 1989 évfordulói követik egymást. Mit jelentenek ma ezek az évfordulók? Épp annyit, amennyit ezek az információvesztésre, reflexióhiányra, párbeszéd-képtelenségre felépített társadalmak, amelyekben élünk, fel tudnak dolgozni. Keveset, nagyon kevés, töredékes, lebutított információt, utánérzést, némi felszínes benyomást. Elveszettséget a saját múltunkban és jelenünkben.